

Bogsta kyrka

Nyköping Bogsta 5:1, Bogsta socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Omläggning av tegeltak

Dag Forssblad

Bogsta kyrka

Nyköping Bogsta 5:1, Bogsta socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Omläggning av tegeltak

Dag Forssblad

Rapport 2012:13

© 2012 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Dag Forssblad, antikvarie
Omslagsbild: Bogsta kyrka från sydväst (Slm D12-0783)
Foto, där ej annat anges: Dag Forssblad, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS10-308

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2012

Innehåll

INLEDNING	5
Bakgrund	5
Antikvarisk medverkan	5
Översiktlig beskrivning av Bogsta kyrka	6
Historik med relevans för ärendet	6
UTFÖRDA ARBETEN	7
Yttertak	7
Avvikelser från underlaget	7
KULTURHISTORISKA IAKTTAGELSER	13
Takteglet	13
Ränn dalen på långhusets södra takfall	13
Övriga iakttagelser	14
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	15
KÄLLFÖRTECKNING	17
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	17

1 Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Nyköping 9H NV & 9H NO med läget för Bogsta kyrka markerat. Skala 1:50 000.

INLEDNING

Under perioden september till december 2011 har utvändiga arbeten utförts på Bogsta kyrka. Utförda arbeten har i huvudsak omfattat omläggning av långhusets och sakristians tegeltak.

Bakgrund

Tystbergabygdens församling ansökte den 15 februari 2010 om tillstånd till utvändiga tak- och fasad-arbeten på Bogsta kyrka. Ansökan inkom till länsstyrelsen den 24 februari 2012. Underlaget var framtaget av Mia Lundqvist, Svalsta Byggkonsult AB. Kompletterande handlingar inkom 2010-08-20, 2011-08-11 & 2011-08-25.

Länsstyrelsen beslutade den 29 augusti 2011 med stöd av 4 kap 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm att lämna tillstånd till ansökta åtgärder i enlighet med inkomna handlingar. I enlighet med länsstyrelsens beslut skulle samtliga arbeten utföras under antikvarisk medverkan.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Startmötet hölls den 31 augusti 2011. Arbetet har följts upp genom besök på plats samt en antikvarisk slutbesiktning (2012-11-13).

2 Bogsta kyrka från sydväst (Slm D12-0784).

Översiktlig beskrivning av Bogsta kyrka

Bogsta kyrka består av ett rektangulärt långhus med ett rakt avslutat kor i öster, torn i väster och sakristia i norr. Kyrkans fasader är spritputsade med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar och avfärgade i brutet vitt. Långhuset har ett sadeltak som är täckt med enkupigt tegel. Även sakristians pulpettak är täckt med enkupigt tegel. Tornhuven och tornspiran har skivtäckning av kopparplåt.

Historik med relevans för ärendet

Bogsta kyrka uppfördes sannolikt under slutet av 1100-talet eller i början av 1200-talet. Den bestod då av ett rektangulärt långhus, ett smalare lägre kor och en absid i öster. Under 1300- och 1400-talen skedde flera förändringar av byggnaden, bland annat uppfördes en sakristia i norr, ett vapenhus i söder och ett torn i väster. Under denna period revs även absiden i samband med att kyrkan byggdes om till en salkyrka med ett rakt avslutat kor i öster. Vapenhuset revs 1849.

Långhuset hade spåntak fram till 1889 då taket täcktes med tegel. Tegeltaken justerades och plåtarbeten utfördes 1970. I samband med en restaurering 1978-1980 lades tegeltaken om och hängrännor och stuprör byttes ut. Ytterligare plåtarbeten utfördes 1995.

3 Det norra takfallets möte med tornets östra mur innan arbetet påbörjades (Slm D12-0785).

4 Rännan mellan långhusets södra takfall och tornet innan arbetet påbörjades (Slm D12-0786).

UTFÖRDA ARBETEN

Yttertak

Teknisk beskrivning innan åtgärder

Innan arbetet utfördes var samtliga takfall täckta med handslaget, enkupigt lertegel. Under tegeltäckningen hade långhusets takfall olika utföranden. På det södra takfallet var det äldre spåntaket bevarat (fig. 6). Spåntaket var täckt med masonit på vilket takteglets strö- och bärläkt var spikat. På det norra takfallet var spåntäckningen demonterad. Här var takpapp spikad direkt på det äldre underlagstaket (fig. 10). Takteglets strö- och bärläkt var spikad ovanpå takpappen. Även sakristians pulpettak var täckt med takpapp under strö- och bärläkten.

På det södra takfallet fanns en rännal i anslutning till tornet (fig. 4). Rännalen var utförd med galvaniserad plåt i långa längder. Motsvarande konstruktion saknades i norr (fig. 3).

Utförda åtgärder

Takteglet demonterades och det mesta av teglet kasserades. Befintlig strö- och bärläkt revs och kasserades. Befintliga plåtarbeten revs och kasserades. Rötskadade vindskivor revs och ersattes med nya.

På det södra takfallet riktades svackor i taket ut med reglar innan hela takfallet täcktes med plywood (fig. 7). Plywooden täcktes med Mataki underlagsduk (MB 380) som underlag för takteglets strö- och bärläkt. Långhusets södra takfall täcktes vid återläggningen med återanvänt enkupigt lertegel som fram till sommaren 2011 legat på Prosten Pihls gård i Nyköping. Teglet var i huvudsak av fabrikat Vittinge.

På det norra takfallet reparerades ett rötskadat parti av underlagstaket (fig. 10). Dålig takpapp ersattes med ny. Därefter täcktes hela takfallet med plywood och Mataki underlagsduk som underlag för takteglets strö- och bärläkt. Vid återläggningen täcktes långhusets norra takfall av nytt enkupigt lertegel, fabrikat Vittinge. Sakristians pulpettak täcktes med tegel som tidigare låg på långhusets sadeltak.

Ny vatt- ochnockplåt utfördes av svart fabrikslackerad plåt i korta längder. Nya svarta fabrikslackerade stuprör och hängrännor monterades, fabrikat Lindab.

Avvikelser från underlaget

I enlighet med beslutsunderlaget skulle befintligt taktegel plockas ned, sorteras och återanvändas i så stor omfattning som möjligt. Val av kompletterande taktegel skulle ske i samråd med antikvarisk konsult. Vid startmötet påpekades dessa villkor. Vidare framfördes önskemål om att åtminstone ett av långhusets takfall skulle återläggas med befintligt tegel. Vid besiktning från ställning föreföll teglet vara i relativt gott skick. Av okänd anledning plockades aldrig det befintliga teglet ned för sortering utan förefaller ha kasserats direkt från ställningen.

På fotografier tagna av entreprenören den 5 december 2011 framgår det att arbetena då i princip var avslutade. Någon kallelse till slutbesiktning gjordes dock inte. En slutbesiktning genomfördes först i november 2012 när församlingen ville ha ett antikvariskt slutbesiktningsintyg som underlag för rekvisiterandet av kyrkoantikvarisk ersättning. Vid detta tillfälle inkom även ovan nämnda fotografier från entreprenören.

5 Långhusets södra takfall innan arbetet med takomläggningen påbörjades (Slm D12-0787).

6 Luckan till vinden markerar läget för skorstenen för den kamin som utgjorde kyrkans uppvärmningsanordning omkring sekelskiftet 1900. Till höger om luckan ses det bevarade spåntaket (Slm D12-0788).

7 Svackor i takfallet riktades ut med hjälp av reglar (Slm D12-0789).

8 Det södra takfallet innan återläggning av takteglet (Slm D12-0790).

9 Långhusets norra takfall innan arbetet påbörjades (Slm D12-0791).

10 På det norra takfallet fanns en mindre rötskada på underlagstaket (Slm D12-0792).

11 Det norra takfallet i samband med spikning av ny strö- och bärläkt (Slm D12-0793).

12 Sakristians pulpettak strax innan takteglet återlades (Slm D12-0794).

13 Långhusets södra takfall vid den antikvariska slutbesiktningen. Fotograf Eva Wockatz, Sörmlands museum (Slm D12-0795).

14 Långhusets norra takfall och sakristians pulpettak vid den antikvariska slutbesiktningen i november 2012. Fotograf Eva Wockatz, Sörmlands museum (Slm D12-0796).

KULTURHISTORISKA IAKTTAGELSER

Takteglet

Inför nedplockningen av takteglet gjordes en överenskommelse om att förekommande tegelstämplar skulle dokumenteras. Entreprenören lade undan ett taktegel per unik stämpel som de kunde identifiera. I och med att teglet kasserades går det inte att uttala sig om fördelningen mellan de olika stämplarna. Enligt arkivmaterialet köptes begagnat taktegel in och användes vid den senaste omläggningen 1978-80. Därmed går det inte heller att med säkerhet avgöra vilka stämplar som härrör från det tegel som användes 1889 då kyrkans spåntak ersattes med ett tegeltak.

I samband med arbetet dokumenterades tegel med stämplarna MALMA, NB, RS, TL och STB, varav ursprunget för den sista, STB, är okänt.

Tegelstämpln MALMA härrör från Transäter tegelbruk i Ludgo, även benämnt Öster Malma tegelbruk. Tegelbruket anlades före 1815 och lades ned före 1895.

Stämpln NB härrör från gårdstegelbruket vid Norrby säteri i Bogsta. Bruket anlades omkring 1850 och lades ned omkring 1910.

Tegelstämpln RS användes vid Sörby säteris tegelbruk vid Torsåker, känt från 1765. Stämpln syftar på Rosander, Sörby, som var brukets arrendator på 1850-talet. Bruket lades ned omkring 1910.

Stämpln TL härrör från herrgårdstegelbruket vid Gärdesta i Lästringe. Bruket anlades under perioden 1840-1864 och lades ned omkring 1910. Stämpln anses vara initialerna till ägarfamiljen Trolle-Löwen.

Ränn dalen på långhusets södra takfall

I samband med takomläggningen gjordes en bedömning att plåten i ränn dalen i mötet mellan långhusets södra takfall och tornet inte gick att återlägga. Som underlag för ett beslut om ifall ränn dalen skulle återskapas eller om taktegel skulle läggas på hela takfallet gjordes en genomgång av Sörmlands museums bildarkiv.

Genomgången visade att det har funnits en ränn dal av plåt på det södra takfallet åtminstone sedan tidigt 1900-tal. Det är möjligt att den tillkom i samband med att kyrkans spåntak ersattes med ett tegeltak 1889. Ränn dalens storlek och utförande har dock ändrats i samband med att takarbeten har utförts på kyrkan. Det är oklart om det ursprungligen har funnits en likadan ränn dal på långhusets norra takfall.

På ett fotografi som är taget omkring 1905 (Slm M005496) var ränn dalen tre plåtar bred. Innan nu slutförda arbeten var ränn dalen två plåtar bred. På ett fotografi från 1965 (Slm A18-251) anas att ränn dalen har gjorts om efter 1905. På fotografier från 1983 (Slm X13-83 & X20-83) var ränn dalens utförande identiskt med den ränn dal som revs i samband med nu slutförda arbeten. Den nu rivna ränn dalen tillkom därför sannolikt i samband med takomläggningen vid restaureringen 1978-80.

Ränn dalen tillkom ursprungligen troligen för att fånga upp regnvattnet från tornspirans östra och södra takytor. I samband med att tornet försågs med hängrännor och stuprör 1995 förlorade ränn dalen sin funktion.

Med hänsyn till att ursprungligt utförande på ränn dalen inte gick att belägga med säkerhet och att ränn dalen hade förlorat sin funktion togs beslutet att återlägga hela takytan med tegel i stället för att rekonstruera ränn dalen. Härigenom har det södra och norra takfallet även fått ett enhetligt utförande.

Övriga iakttagelser

På det södra takfallet påträffades en lucka in till långhusets vind (fig. 6). Hålet som luckan täckte markerar sannolikt läget för en skorsten som kan ses på ett fotografi som är taget omkring 1905 (Slm M005496).

Vid en besiktning av vinden visade det sig att taklagets remstycken sannolikt är ursprungliga. Takstolarna har ett enhetligt utförande och kan möjligen vara samtida med valvslagningen. De kan även vara yngre.

15 Bogsta kyrka efter avslutade arbeten. Fotograf Eva Wockatz, Sörmlands museum (Slm D12-0797).

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Sörmlands museum anser att det är anmärkningsvärt att entreprenören valde att kassera befintligt handslaget taktegel trots de mycket tydliga villkoren i Länsstyrelsens beslut. Genom denna handling har stora värden, såväl kulturhistoriska som ekonomiska, gått förlorade. Vidare är det olyckligt att antikvarisk konsult inte kallades till en slutbesiktning när arbetet var avslutat.

Sörmlands museum vill poängtera vikten av att denna typ av arbeten utförs av företag och hantverkare som är vana vid arbeten med kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Troligen hade exempelvis onödig kassering av ett stort antal tegelpannor av god kvalitet och hög ålder kunnat undvikas om erfarenheten av och förståelsen för de kulturhistoriska värdena hos byggnaden hade varit större.

Med undantag för avvikelserna ovan har redovisade arbeten utförts med antikvarisk medverkan och i samråd i enlighet med Länsstyrelsens beslut. Sörmlands museum gör sammanfattningsvis bedömningen att avvikelserna trots allt inte har haft en avgörande negativ inverkan på kyrkans sammanvägda kulturhistoriska värden. Arbetet godkänns härmed.

16 Det gamla takteglet på långhusets södra takfall innan arbetet påbörjades (Slm D12-0798).

Källförteckning

Arkiv

Lantmäteriet, Gävle

Lantmäteristyrelsens arkiv

Sörmlands museums arkiv, Nyköping

Administrativa uppgifter

Fastighetsuppgifter

Objekt: Bogsta kyrka

Kommun: Nyköping

Fastighetsbeteckning: Nyköping Bogsta 5:1

Socken: Bogsta

Stift: Strängnäs

Län: Södermanland

Ekonomisk karta: 9H 5f Bogsta

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm. Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare: Tystbergabygdens församling, Stationsvägen 4, 611 74 Tystberga

Beställare: Tystbergabygdens församling, Stationsvägen 4, 611 74 Tystberga

Entreprenör: Bredberg Bygg AB, Materialvägen 3, 611 45 Nyköping

Antikvarisk konsult: Dag Forssblad, Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Övriga uppgifter

Länsstyrelsen i Södermanlands län, beslut 2011-08-29, dnr 433-804-2010

Sörmlands museum, dnr KN-KUS10-308

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.